

Розум передових людей минулого охоплював найрізноманітніші сфери духовного життя. Офірувавши науці своє особисте життя, академік М. С. Возняк відкрив для українського народу багато нових наукових скарбів.

Грунтовна підготовка з німецької та польської мов у гімназії дає змогу академікові знайомитись із станом науки в Європі, доводити свої дослідження до європейського рівня. М. Возняк часто писав свої праці німецькою та польською мовами.

Насамперед автор здобув славу літературознавця, праці якого не втрачають наукової цінності до наших днів. Під іменем дійсного члена Академії наук України (1929) М. С. Возняка стоїть понад 600 наукових розвідок, статей і публікацій, з них близько 150 присвячено творчій спадщині І. Я. Франка. Притаманною рисою наукової діяльності М. С. Возняка є широкий діапазон його думки. Історія давньої літератури, літературний процес ХІХ та початку ХХ ст., політичне й культурне життя Галичини в першій половині ХХ ст. — такий далеко не повний перелік проблем, що постійно були в полі зору академіка. Найбільшу популярність завоював учений як сумлінний дослідник життя і творчості І. Франка.

Привертає увагу і його дослідницька робота в галузі українського мовознавства. Він перший розгорнув широке монографічне дослідження вже відомих граматик української мови, що давало можливість порівнювати, вибрати все найкраще для складання нових.

М. С. Возняка цікавили переважно граматики західноукраїнського регіону. Він сам уклав і видав «Коротку граматику давньої церковнослов'янської мови в порівнянні з українською» (1925) та «Український правопис із словником» (1929).

Першою працею, у якій академік торкається питань мови, є стаття «Передмова Головацького до викладачів української філології» (1908). Вона цікава для нас тим, що в ній дослідник характеризує стан філології на західноукраїнських землях. Трохи згодом М. Возняк видав розвідку «Причини до студій над писаннями Лаврентія Зизанія», у якій описав становлення Л. Зизанія як дослідника мови, а також розкрив цінність його праці для подальших поколінь: «Лексис» Зизанія послужив жерелом для рукописних азбуковників або алфавітів чужих слів 17 і 18 в.»¹ Особливе зацікавлення академіка історією мови припадає на 1908 р. — тоді виходить його «Проект правописи Івана Жуківського на з'їзді «руських учених».

Праця надзвичайно цінна тим, що М. Возняк ніби вимальовує картину становлення української мови у середині ХІХ ст. на Західній Україні. «Однією з найважливіших справ, яку мали поладнати «руські учені» на своїх зборах, була справа правописи... установити для язика нашого однакові форми, а для письма приймати найстосовнішу писовню, висвітлити різницю мови нашої від язика старослов'янського, також від російського і від польського». Дослідник описує погляди, суперечки, боротьбу за формування українського правопису.

Згустком мовознавчих спостережень є видана у 1911 р. монографія «Галицькі граматики української мови першої пол. 19 в.» (Львів, НТШ, 1911), у якій сконцентровано огляд галицьких українських граматик першої половини ХІХ ст. У вступі М. С. Возняк характеризує рукописну граматику Івана Малицького «Руская практичная грамика». Іван Малицький використав для укладання своєї граматики «орендную путь» між живою мовою та мертвою церковнослов'янщиною. Виходячи із реального становища, академік робить висновки: «...одно з перших місць займає той факт, що в відродженню галицької України взяло таку визначну участь духовенство, так тісно звязане з церковнослов'янською мовою. Друга причина того, що народна мова ще потрапляла до українських граматик, це був сильний вплив граматики М. Смотрицького, «яка через двісті літ по своїм виході була шкільним підручником не тільки на Україні, Білоруси та Московщині, але й у південній Слов'янщині». І третя причина, яку наводить учений: «...Се своєрідний аристократизм,

¹ Цитати з праць М. С. Возняка подаємо із збереженням стилістики та орфографії оригіналу.

бажанне відрізнитися від маси простолюддя».

Розглядаючи подальші граматики П. Паславського, І. Лаврінського та І. Могильницького, академік оцінює кожен із практичного та теоретичного боку. Особливо прихильно ставиться М. Возняк до творчості І. Могильницького. Постать Могильницького — найяскравіша серед галицької інтелігенції того часу, він перший у 1816 р. звернувся до урядових кіл із клопотанням про запровадження української мови в школі, але галицька крайова комісія, уповноважена австрійським урядом вирішувати місцеві питання, вважала вимогу І. Могильницького невмотивованою. Вона наполягала на тому, щоб і надалі українське населення обов'язково вчилося читати і писати польською мовою. Ці реакційні ухвали аргументувалися тим, що українське «наріччя», яке раніше помилково вважали російським, є начебто наріччям польської мови.

Утиски української мови спонукали передову інтелігенцію до протесту. Так, у 1822 р. І. Могильницький написав меморіал про самотність української мови. Виражені тут думки потім були розвинені ним у розвідці «Вѣдомость о Руском язичѣ», що була передмовою до граматики. Могильницький одним із перших обстоює самотність української мови: «Українська або малоруська мова се цілком не якась мішана, що повстала з польської, великоруської і інших слов'янських мов... се мова, як показує історія, не повстала з ніякої сусідньої мови, але вдержалася і розвинулася зі своїми характеристичними, відріжнюючими її від інших, ціхами.

1. Щойно згадана українська мова є що до своєї етимології, відміни іменників, займенників і дієслів далеко подібнішою до словянської мови в церковних книжках ніж до польської.

2. Українська мова не уступає своїм віком, виобразованнем, а вже найменше своїм історичним значенням ніякій словянській мові.

3. Української мови не можна ніяк мішати з властивою російською».

Дуже високо оцінив «Вѣдомость...» і М. Возняк: «Попре се заслугує «Вѣдомость...» на близшу увагу ще й з того огляду, що се перша наукова розвідка ХІХ ст. в властивім розумінні сього слова про українську мову на галицько-українським ґрунті...».

Помилкою Могильницького, на думку академіка, є те, що він «не признавав білоруської мови, а вважав її діалектом української». Далі вчений зазначає, «...що розвідка Могильницького пояснює незалежно від Максимовичевої передмови до першого збірника пісень з 1827 р. вперше, що на українську мову треба дивитися як на самостійну мову від великоруської». Першою ластівкою, що захищала українську мову, зацікавилися і в Росії.

Аналізуючи термінологію граматики І. Могильницького, М. Возняк робить висновок, що у термінології І. Могильницький творчим не був, майже вся мовознавча термінологія запозичена у Смотрицького. Оцінюючи становище української філології взагалі, М. Возняк констатує: «Одначе такі слабі боки граматики Могильницького дадуть ся оправдати тодішнім дуже низьким станом української філології. Історія української мови була незвісною. З виїмкою поверхневої граматики Павловського були до нього тільки граматики церковнослов'янської мови, з яких годі було виснувати правила для української мови». Працюючи над граматикою, «Могильницький із вірою в живучість і будучність української мови перший відмічає на кождім кроці точки схожості й ріжниць української мови як самостійної між іншими словянськими з іншими її посестрами, польською, чеською і великоруською мовою».

М. Возняк обстоює цінність праці І. Могильницького: «Хоч мова, якою писав Могильницький свою граматику, неприродна, все таки він бодай старався написати твір по українськи і тим також корисно відріжнюється він, не говорячи про Осипа Левицького. навіть від таких пізніших граматиків, як горячий прихильник і борець за народню мову Лозинський або член української «трійці» в Галичині Вагилевич, які написали свої граматики в чужій польській мові».

Першою друкованою працею в Австрії, де автор використовує українську мову при порівнянні її з церковнослов'янською, була граматика Лучкая (1830) Проте Лучкай не був

знайомий із сучасним йому станом мовознавства, тому перемішав українську мову з церковнослов'янською. Опираючись на граматику старослов'янської мови Добровольського і власні спостереження з української мови, Лучкай створює оригінальну граматику. Вона мала вплив на граматику літературну не тільки в Угорщині, але й у Галичині зокрема, на граматику Духновича.

Мовознавчі праці, що одна за одною виходили у 30-х роках XIX ст. на Західній Україні, відбивали полеміку навколо української літературної мови.

Першу друковану граматику української мови в Галичині видав у 1834 р. Й. Левицький. У передмові до праці автор обіцяв описати живу українську мову, якою розмовляють у Галичині, але в самій граматиці не виконав своєї обіцянки і описав створену ним самим — особливу «руську» мову, що вражала своєю макаронічністю. Як згадує М. Возняк, «В. Копітар переглянув совісно духовний витвір свого учня та поробив бистроумні замітки, якими міг покористуватися Левицький. Та Левицький дуже мало зважав на замітки Копітара й випустив друком майже незмінену давню рукопись. До написання порядної граматики не було в нього потрібного підготування, не було й знання й талану для такої праці». М. Возняк називає граматику Левицького «компіляцією відомих граматик, де обсяг власних спостережень автора незначний, натомість він запроваджує в українську мову великоруські слова, види, навіть складню».

Кожна розвідка М. Возняка містить різноманітний фактичний матеріал — виписки з досліджуваного джерела, словники помилок або діалектних слів.

Актуальна думка вченого про літературну мову: «Поняття літературної мови треба завжди одрожняти од живої мови. Літературна мова єсть одна для всего народу, а жива мова розпадається на більшу і меншу кількість діалектів і говорів».

Ми згадали лише декілька цікавих спостережень академіка М. Возняка щодо проблем становлення української літературної мови, але його численні праці містять багато цікавого для багатьох шанувальників мови.